

קרש, מוט, קרש, מוט, / סוכתנו בל תימוט!

”סופֶּתְנוּ” – על שיר-ילדים שחיבר אלתרמן לחג הסוכות תרצ”ה

זיוה שמיר

את השיר ”סופֶּתְנוּ” חיבר נתן אלתרמן בספטמבר 1934 לרגל חג הסוכות תרצ”ה. שיר זה משתייך לחטיבת שירי-ילדים מוקדמים – מקור ותרגום – ששלח המשורר הצעיר אל עיתוני הילדים (על-פי-רוב אל ה”מוסף לילדים” של העיתון דבר אך גם לעיתונים אחרים). לכאורה אין שיר זה אלא שיר-ילדים ”רגיל” של משורר מתחיל, שעד אז לא פרסם שירים ”קנוניים” רבים בעיתונות ובפריודיקה העברית, ושמו טרם נודע ב”קריית ספר” העברית בת-הזמן. ואולם קריאה שהויה מגלה שאין מדובר ב”חטאת נעורים” או בפרי בוסר. להפך, ”סופֶּתְנוּ” הוא שיר מרובד ומורכב, ה”מתחפש” לשיר-ילדים קל ופשוט.

”סוכתנו” אינו דומה לשירי סוכות האחרים שנכתבו למען ילדי הארץ (להבדיל משירי-הילדים המרובדים של ביאליק, למשל, שנכתבו ברובם המכריע בגולה, למען ילדי ה”חדר” או ה”חדר המתוקן”). שיר-הילדים של אלתרמן ”מתכתב” במיומנות רבה עם ארון הספרים העברי ועם ספרות הילדים המודרנית, אף מעמיס על-גביהם את מטענו האישי ואת אירועי האקטואליה.

מדובר בשיר שבֹּ הפגין המשורר הצעיר את כוחו ואת יכולתו לפנות באופן סימולטני לקהלים שונים: ברי, השיר נועד בראש וראשונה לילדים שייהנו מן הפעילות הקדחתנית והמואצת של הבנאים הצעירים ומן השמחה האופפת אותם מכל עבר. ואולם במקביל שיר זה נועד גם לקורא הבוגר והמנוסה, שיבחין בקִּשְׁת הרעיונות של משורר שנון ומחוכם, ש”הלחים” אלה לאלה מיילים וצירופי מיילים מן המקורות הקדומים כדי לצרפם אל יסודות מודרניים ולשדר באמצעותם מסרים אקטואליים ועל-זמניים ששום ילד לא יבינם.

*

שורשיהם של שירי-הילדים של אלתרמן נעוצים כמובן בבית אבא: אביו יצחק אלתרמן, שהיה כידוע מחלוצי גן הילדים העברי ומקובעי דפוסיו, לימד בעלומיו בבית-ספרו של אהרן ליבושיצקי, שהיה המשורר הראשון שכתב ופרסם שירים מחורזים ושקולים בשפה העברית לבני הגיל הרך. בשנת 1909 פתח יצחק אלתרמן גן-ילדים עברי בוורשה, ובו לימד את חניכיו הרפים על-פי שיטת פֶּרְבֵּל, שעיקרה משחקים סמליים, דקלומים, חידות, מערכונים מחורזים, שירים וריקודים, על-פי סדר מחזורי קבוע. בתכנית הלימודים של הגן נודע כמובן מקום חשוב לשירי החגים המשתלבים במערכת המחזורית של עונות השנה.

בשנת 1910, היא שנת הולדתו של בנו נתן, יסד יצחק אלתרמן בוורשה "קורסים פרבליים" לגננות עבריות. באותה עת לא שררו בפולין כל אותן הגבלות חמורות על החינוך העברי שהוטלו ברוסיה על-ידי המשטר הצארי הרופף של טרם ימי "המלחמה הגדולה". על כן נדדו אליה אנשי חינוך מובהקים, שגדלו ונתחנכו ברוסיה, כדוגמת יצחק אלתרמן ויחיאל הלפרין, אביו של המשורר יונתן רטוש, שהקימו בוורשה את גני הילדים הראשונים ששפתם עברית.

עם פרוץ המלחמה העביר יצחק אלתרמן את "הקורסים הפרבליים" שלו למוסקבה, שבה התפתחה באותה עת פעילות ענפה בכל תחומיה של תרבות ישראל, תודות לסניף "תרבות" שפעל בעיר. אחר-כך עבר יצחק אלתרמן לאודסה, למרכז העברי החשוב ביותר שפעל באלפיים שנות גולה (הוא עלה בהֶשְׁגִּיו האינטנסיביים אפילו על המרכז העברי ב"תור הזהב" בספרד), וביחד עם יחיאל הלפרין יסד שם סמינר לגננות. תחת עינו הפקוחה של אחד-העם נוצרה באודסה כל התשתית שנדרשה לימים למערכת החינוך הישראלית.

באודסה הוציאו השניים לאור, בעריכה משותפת, את כתב-העת הַגְּנָה – דו-ירחון לענייני גן-הילדים (1918), שבין משתתפיו היה ח"נ ביאליק, שהרבה אז לכתוב לגיל הרך, כדי למלא את החסר שהורגש בשירי-עם ובשירי-ילדים: בשירי-ערש, בשירי משחק, בשירים לחגים וכו'. הַשְּׁנִים שבין שתי מלחמות העולם היו שנות פריחה בתחום ספרות הילדים העברית. אפילו שירי הילדים של ביאליק "הקשיש" לא חוברו ברובם אלא בשנים שלאחר המלחמה והמהפכה. רבים משירי-הילדים שלו נכתבו בגרמניה שָׁהָה ישב המשורר שלוש-ארבע שנים במעמד של "אורח נטה ללון", ויכול היה להתרשם מרמת ההפקה הגבוהה של ספרי-הילדים הגרמניים ומאיריהם היפים. שיריו לילדים נאספו לראשונה בספר **שירים ופזמונות לילדים** רק ב-1933, כשנה לפני מותו.

אלתרמן המשיך אפוא לכאורה את דרכו של אביו, שכתב שירים לגיל הרך כחלק מפעילותו הפדגוגית (כדוגמת שיר-הילדים "יש לנו תיש"). משפחת אלתרמן לאגפיה סיפקה למשורר הצעיר הזדמנויות רבות לפנות אל עולם הילד. אם לא די במסכת עיסוקיו של האב בתחומי החינוך לגיל הרך וספרות הילדים העברית, הרי שגם דודו של נתן אלתרמן, אחי אמו, הסופר והעורך שלמה-זלמן אריאל (לייבוויץ) הידוע בכינויו "ז' אריאל", עסק בעיקר בספרות ילדים ונוער. הוא חיבר, ערך ותרגם ספרי ילדים רבים ובהם ספרי לימוד פופולריים שרוב ילדי ישראל התחנכו לאורם. ביחד עם לוי קיפניס ערך ז' אריאל את ספרי **מקראות** לבתי ספר, שנפוצו למן שנת תרצ"ג ואילך במהדורות רבות, וביחד עם נתן פרסקי ומשה בליך ערך את **מקראות ישראל** שהיה אחרי הקמת המדינה ספר הלימוד הנפוץ ביותר במערכת החינוך הישראלית. בחוגי הסופרים והמחנכים נודע שמו כפופולריזטור נלהב של אגדות הילדים בזכות עשרות מעשיות שתרגם מלשונות אירופה ומאגדות חז"ל, ועיבדן לעברית "קלה" ומושכת לב, כדי להכשירן לקורא הצעיר.

בין ספריו הרבים ראוי לציון מיוחד הקובץ **101 מעשיות, אגדות וסיפורים** (תל-אביב 1930), שנדפס בלויית ציורי צבע גדולים, והיה בלי ספק הקובץ הגדול והמרשים מסוגו שיצא עד אז בעברית. ז' אריאל היה גם בין עורכי האנציקלופדיה לילדים "מעייין".

בסדרת ספרי **מקראות ישראל**, ששימשה כאמור במשך שנים את תלמידי ישראל ברוב בתי הספר הממלכתיים, ניתן למצוא אחדים משיריו לילדים של נתן אלתרמן, שכבר נודע בשלב זה בכל אתר ואתר, הן בזכות **כוכבים בחוץ** הן בזכות "שירי העת והעיתון" שלו. ז' אריאל "גייס" את אחיינו הצעיר, שוויתר על הכשרתו האקדמית באגרונומיה ובחר לעסוק בספרות, והציע לו משימות ואתגרים למכביר. לא אחת הציע לו לתרגם לפרנסתו יצירות ילדים ונוער מספרות העולם – בפרוזה ובחרוזים – ואלתרמן בדרך-כלל "הפשיל שרוולים" וביצע את המשימה.

על היסודות שחלחלו ממורשתם של האב ושל הדוד, וכן על אווירת הבית שהייתה ספוגה באהבה לספרות ילדים ונוער, יעידו שיריו הרבים של נתן אלתרמן, שבתשתיתם מוטיבים, תבניות ודפוסים מספרות הילדים לסוגיה. זיקתו האמיצה לספרות הילדים ניכרת מכותרות שירים הכלולים ב**כוכבים בחוץ** כגון "כיפה אדומה" ו"רועת האווזים", וכן משיבוצם של מוטיבים ילדיים בשיריו מענייני דיומא – שירי "רגעים" ושירי "הטור השביעי". כאן נכללו, למשל, שירים כדוגמת "אגדה על ילדים ביער" (הפותח במילים "אָגָדָה גְרָמְנִית מְסַפֵּרֵי אַחִים גְרִים"), השיר "אוהל הדוד סם" (על משקל "אוהל הדוד תום") והשיר "משפט פינאי" שנקרא בגרסה הראשונה "משפט פינאי או מאגדות אנדרסן".

היסודות היפים והתמימים של העולם האגדי העומדים ביצירת אלטרמן אין בהם כדי להעלים את צדם המנוגד: את הכיעור והאימה המצויים בשירים אלה המשקפים את העולם המודרני, הקר והמנוכר. אלטרמן הצעיד את כיפה אדומה ואת גיבוריהן של אגדות הילדים הנודעות ביערות-העד כדי לרמוז על התעצמות האימה הטבטונית שהלכה ונקשרה מעל ראשו כחשרת עבים כבדה בזמן שנתחברו שירי **כוכבים בחוץ**.¹

*

בשנת 1931 החליטה מערכת **דבר** לצרף לעיתונה מוסף חודשי לילדים. "המוסף לילדים" התפרסם לראשונה ב-2 באוקטובר 1931 ויצא כסדרו במשך חמש שנים, עד שבפברואר 1936 התחיל לצאת השבועון **דבר לילדים** כחוברת עצמאית. אלטרמן הצעיר השתתף לא אחת ב"מוסף לילדים" של עיתון **דבר**, במיוחד בהתקרב החגים והמועדים. כך, למשל, המעשייה המחורזת הארוכה שלו "זה היה בחנוכה או: נס גדול היה פה" ראתה אור ב"מוסף לילדים" בחנוכה 1933, ומערכת החינוך הארץ-ישראלית הרבתה להשתמש בה כבמסכת לחג.

את שיר הילדים "סוכתנו", הכולל שלושה בתים ופזמון חוזר, פרסם אלטרמן לראשונה לכבוד סוכות תרצ"ה בכתב-העת **עתוננו לילדים קטנים**,² והוא חזר פרסמו בספר הלימוד **מקראות ישראל** שנערך כאמור על-ידי דודו זלמן אריאל, שהגיע לרוב ילדי ישראל. היום ידוע שיר זה בשני לחנים: לחנו של נחום נרדי ובלחנו של דניאל סמבורסקי (האחרון כולל רק את שני הבתים הראשונים):

קָרֵשׁ, מוֹט, קָרֵשׁ, מוֹט,
סְכַתְנוּ בַּל תְּמוֹט!
וְאוֹ אֶל נוֹ, קִיר אֶל קִיר,
קוֹם וּבְנֵה, בְּנָאי צְעִיר!
שְׁמֵה רוּץ, הִנֵּה פְּנֵה –
סְכַתְנוּ קוֹם וּבְנֵה!

קָרֵשׁ, מוֹט
סְכַתְנוּ בַּל תְּמוֹט

זֶר תְּמָרִים וְהַדְסִים

לְתַפְאֶרֶת לָהּ נָשִׁים,
בְּפָרְחִים אוֹתָהּ נִפְרִיחַ,
נִקְשָׁטָנָה בְּשִׁטִּית,
עַד יִגִּיד כָּל רוֹאֶה
אֵין כְּמוֹהָ נִפְלְאָה!

קָרָשׁ מוֹט...

אֵין כְּמוֹהָ עוֹד לְחֹן,
לְקִשׁוּט כְּמוֹהָ אֵין...
כָּל הָעִיר לָהּ כֶּף תִּמְחָא
וְתִרְיַע בְּשִׁמְחָה :
אֵין כְּזוֹ מַעֲשֵׂה אָמֹן
מִבְּאֵר שְׁבַע וְעַד דָּן!

לכאורה "סוכתנו" הוא שיר-ילדים רגיל, שאינו דורש הבהרות ופירושים, אך – כפי שניסינו לא פעם להראות במאמריי על פזמוני אלתרמן שהתפרסמו מעל דפי "חדשות בן עזר" ויראו אור בקרוב בספר – גם בשירים העממיים (הפזמונים ושירי הזמר, השירים והדקלומים לילדים) שבהם המילים נראות לכאורה כה פשוטות וישירות, לפנינו "פשטות" המוליכה שולל את ציבור הקוראים והמאזינים.

אם משווים את השיר שלפנינו לשירי סוכות אחרים שנכתבו אז או בשנותיה הראשונות של המדינה (שירים שחיברו לוי קיפניס, רפאל ספורטה, רבקה בסמן, אוריאל אופק ועוד), ניתן להבחין לאלתר בהבדל שבין שיר-ילדים מן השורה לבין שיר מורכב שנועד גם לילדים.

בשירו של אלתרמן הצעיר ניכרים עדיין עקבותיהם של שירי-ילדים של ביאליק (ביאליק הלך לעולמו כחודשיים לפני פרסום "סוכתנו"). כך, למשל, בשורות "קִיר אָל קִיר, / קוֹם וּבְנֶה, בְּנָאֵי צְעִיר!" מורגשת השפעתן של שורות משיר הילדים הביאליקאי "המכוננית" (כגון "עִיר אָל עִיר תִּחְרָז בְּלֵי חוּטִי"), ובכל פינות השיר מדהדות שורות משיר-העם הביאליקאי "מי יודע עיר לישטינא ומשירי-הילדים "מקהלת נוגנים", "מיכה אמן-יד" ו"קטינא כל-בו", כמו גם משירי הסוכות הרבים שפרסם ביאליק במרוצת השנים.³

אלתרמן הושפע כאן ככל הנראה גם משיר-הילדים "בונים סוכה" מאת עמנואל הרוסי שהתפרסם שנתיים לפני שירו "סוכתנו" במוסף לילדים של העיתון **דבר** (או שמא "התכתב" אלתרמן עם שירו של עמנואל הרוסי?).⁴ פתיחת שירו של אלתרמן

"קָרֵשׁ, מוֹט, קָרֵשׁ, מוֹט [...] קוֹם וּבְנֵה בְּנָאֵי צְעִיר!" מִזְכִּירָה אֶת שִׁירוֹ שֶׁל הַרוֹסִי הַמֵּתָאֵר אֶת הַדְּחִיפּוֹת הַקְּדַחְתִּנִּית שֶׁל הַקְּמַת הַסּוּכָה בְּכֹלֵי הָעֵבֹדָה וּבַחֹמְרִים הָעוֹמְדִים לְרִשׁוֹת הַבְּנָאֵי הַצְעִיר לְבִנְיָה וּלְקִישׁוֹט: "פְּטִישׁ, מְסָמֵר / נֶקַח מְהָר. / סִכָּה לְבָנוֹת, / בְּנִים, בְּנוֹת! / לָהּ לָהּ... // קָרְשִׁים נֶקַח / וְעֲנָפִים לְסִכָּךְ. / קָשׁט הַגָּ / לְכָבוֹד הַחָג! / לָהּ לָהּ... // קָנָה, קָנָה, קָנָה, / סִכָּה בְּנָה. / קָרְשִׁים נֶקַח, / קָנָה סוּף לְסִכָּךְ. / מְהָר, מְהָר / פֶּן נֶאֱחָר; / אֵין פְּנָאֵי חֲכוֹת – / כְּבָר עָרַב סִכּוֹת".

שִׁירוֹ שֶׁל אֶלְתֵּרמָן, כְּמוֹ שִׁירוֹ שֶׁל עֲמִנוּאֵל הַרוֹסִי, מוֹנֵה תַחִילָה אֶת כְּלֵי הָעֵבֹדָה. גַּם בְּשִׁיר "שְׁבַחֲסָם שֶׁל הַכִּלִּים" (עִיר הַיוֹנָה) דֹּרֵשׁ אֶלְתֵּרמָן בְּשִׁבַח אוֹתָם מְכַשִּׁירִים שְׁבַדְרָךְ-כֹּלֵל, אֵין רוֹאִים בָּהֶם אֵלָּא כְּלֵי-שֵׁרֶת בְּדֶרֶךְ לְהַשְׁגַּת הַמַּטְרָה, וְכִשְׁזוֹ מוֹשַׁגַּת – מְנִיחִים אוֹתָם בְּצַד וְשׁוֹכְחִים לְהוֹדוֹת לָהֶם עַל חֲלֻקָּתָם בְּהַשְׁגַּת הַיַּעַד: "נֹאמֵר שְׁבַחֲסָם שֶׁל הַכִּלִּים: / הַמּוֹט, הַמְּשׁוֹט, הַכְּבֶל, / הָאֲנָקָל, הַסֶּלֶם, שְׁדָלְגוֹ פִּיעֵלִים / בְּקוֹם לְמִלְחָמָה דְּמֵי הֶבֶל".

בְּהַמְשַׁךְ נֹזְכְּרִים כִּלִּים שׁוֹנִים: הָנוֹ, הַשְּׁרִשְׁרֵת, כְּלֵי הַרְכָּב וְהַשִּׁיט, הַפִּנְס, הַצְּפִירָה, הַמְּפָה, הַמְּצַפֵּן, הַמְּנוֹף, הַצְּבַת, הַסְּכִינֵן הַמְּקוֹפֶלֶת, הַחֲגוֹר, הַסְּנַדֵּל, כְּלֵי הַקְּשֵׁר, הָאֵת, הַמְּקָבֶת וְעוֹד. בִּינֵיהֶם בּוֹלְטִים שְׁלוֹשָׁה כִּלִּים הַנְּטוּלִים מִפְּרִשְׁתָּה יַעַל אֶשֶׁת חֶבֶר הַקִּינִי: "מְקָבֶת", "הַלְּמוֹת עֲמִלִּים" ו"יַתֵּד", שְׁאִינִים נֹזְכְּרִים כְּאֵן בְּמִקְרָה.

אֶלְתֵּרמָן הַשְּׁתַּמֵּשׁ בְּצִירוֹף "שְׁדָלְגוֹ פִּיעֵלִים", כְּדֵי לְהַזְכִּיר אֶת יַעַל – הַגִּיבּוֹרָה הַזֵּרָה שֶׁהִרְגָה אֶת סִיסְרָא וּבִכְךָ הִטְתָה אֶת הַכֶּף לְטוֹבַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקֶרֶב עִם הַכְּנַעֲנִים. לְפִיכֵךְ נֹזְכְּרִים כְּאֵן גַּם הַמְּקָבֶת, הַלְּמוֹת הָעֲמִלִּים וְהַיַּתֵּד מִפְּרִשְׁתָּה יַעַל וְסִיסְרָא וּמִשִּׁירַת דְּבוּרָה, לְלַמְּדֵנוּ שֶׁלְּפַעֲמִים גַּם יַתֵּד אוֹ אֶפִּילוֹ נוֹ קֶטֶן יְכוּלִים לְשַׁנּוֹת אֶת תּוֹצְאוֹת הַקְּרֵב וּלְחַרוֹץ גּוֹרֵלוֹת (בְּחִינַת "הַכֹּל בְּגַלֵּל מִסְמֵר קֶטֶן"). וְבֵל נִשְׁכַּח: "קִינֵן" (שֶׁשְׁבַט הַקִּינִי הַנִּקְרָא עַל שְׁמוֹ חֶרֶץ כְּאִמּוֹר אֶת גּוֹרֵלָה שֶׁל מִלְחַמַת יִבִּין מֶלֶךְ חֲצוֹר בְּבִנְיָה יִשְׂרָאֵל) פִּירוֹשׁוֹ לְהַב הַחֶרֶב אוֹ הַחֲנִית, וְאֵף הוּא שִׁיךְ לְאוֹתָהּ "מִסְכַּת כִּלִּים" שֶׁבְּבַסִּיס הַשִּׁיר.

*

אֶלְתֵּרמָן הוֹשִׁפַע אֶפּוֹא מְקוֹדְמִיו אוֹ "הַתְּכַתֵּב" אֶתָּם; וְאוֹלָם בְּשֶׁלֶב זֶה כְּבֵר הַתְּחִילוֹ שִׁירָיו לְהַפְּלִיג לְמַחֲזוֹזוֹת אַחֲרֵיהֶם. בְּשָׁנוֹת הַשְּׁלוֹשִׁים הַמוֹקְדְּמוֹת הוּא עֵדִיין חֶבֶר כְּבִיכּוֹל לְמִשׁוֹרְרֵי אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל וְהַמְּשִׁיךְ לְכְאוֹרָה אֶת שִׁירַת הַיִּלְדִּים שֶׁל אֲבִיו, אֵךְ מְקוֹרוֹת הַהִשְׁפָּעָה וְהַהִשְׁרָאָה שֶׁלוּ הָיוּ שׁוֹנִים מִן הַמְּקוֹבֵל בְּדוֹר הָאֲבוֹת: הוּא הַתְּפַעֵל מִסְפְּרוֹת

הילדים הרוסית המחורזת (קורניי צ'וקובסקי, סמואיל מרשק, ארקדי גאידר ועוד). שיריו המוקדמים שנגנזו מעידים שהוא "התכתב" באותה עת גם עם גדולי המספרים של ספרות הילדים הצרפתית: ז'ול ורן, אלכסנדר דיומא, הקטור מאלו, ז'ה רוני (Rogny) ועוד.

במיוחד הושפע אלתרמן מיכולתם של הסופרים האירופיים להפיל את החיץ בין הטבע לבין התרבות (Nature & Art). השיר "סוכתנו" מדבר בגלוי על הקמת סוכה ממוטות ומקרשים, אך מאחר שהוא עוסק גם בענייני אסתטיקה – בקישוט ובייפוי – כלולים בו גם רעיונות "אָרְס פּוּאָטִיִּים" סמויים מתחומי האמנות והאומנות. השיר מסתיים במילות ההתפעלות: "אֵין כְּזוֹ מַעֲשֵׂה אָמֶן / מְבַאֵר שְׁבַע וְעַד דָּן!", להזכירנו שלפנינו גם תיאור של אמנות הנבנית מצלילים, מילים ומשפטים, מְזַרֵי פּרָחִים ומשטיחים, ולא רק תיאור של בנייה כפשוטה מקרשים, מוטות וקורות.

ספר יצירה הקבלי מתאר את בניית העולם מאותיות, וגם כאן יש לאותיות תפקיד בבניית הסוכה, המשכן הארעי של שמונת ימי החג. אם העברית יצרה את הביטוי "כף אל כף",⁵ מדוע לא ייאמר בה "וְאֵל נוּ"? הרי הכ"ף היא אות מאותיות האלפבית, ממש כמו הו"ו; וכדאי להשוות עם השורות "וְיִצְחָק עִם כָּל אִמְרָה קוֹלְעַת / וּמְחִיאוֹת כִּי וְקָרִיצוֹת עֵינָיו" הכלולות במעשייה המחורזת לילדים של אלתרמן "מעשה בפ"א סופית".

האם אך מקרה הוא שהשיר פותח במילה "קִרְשׁ" שְׁבָה משולבות שלוש מאותיות האלפבית בסדר עוקב? השורה "וְאֵל נוּ, קִיר אֶל קִיר" עשויה לרמוז שבין אותיות האלפבית יש גם אותיות כמו בי"ת ודל"ת שצורותיהן הגרפיות ושמותיהן מעידים על מקורן בשדה הסמנטי שעניינו בניית קירות הבית וקביעת פתחיו. נזכיר בהקשר זה שבמעשייה של אלתרמן לילדים "מעשה בפ"א סופית", לאחר שיוצאת הפ"א העלובה (תרת-משמע!) מן הספר בטפיחת דלת (דל"ת), כל הדברים בעולם נשארים בלי סוף והבריות פעורי פיות (פ"א = פה), כאילו איזה בורג (או ו"ו) נשלף מהעולם. נזכיר עוד שבמעשייה "מעשה בחיריק קטן" מטפס החיריק על מצוק גבוה ותלול, ולבסוף מגיע למעמד של חולם הניצב בראשו של "הַר נוּ" (אם יש בעברית צירופים כגון "הררי אֶלֶף" ו"הר בֵּית ה'", מדוע יפקד מקומו של "הר נוּ" משמות ההרים?). והרי גם בשיר-הילדים "סוכתנו" נזכר פעמיים הנו (ולא ה'מסמר' משירו של עמנואל הרוסי). ובכלל, השיר מקיף שלושה בתים בני שש שורות ועוד שני רפריינים בני שתי שורות, ובסך-הכול יש בו 22 שורות, כמניין אותיות האלפבית. המספר 22 מסמל ביצירת אלתרמן את הלשון העברית ואת "העיר העברית הראשונה",⁶ וכאן נרמז שמלאכת הבנייה באותיות אינה נופלת בערכה ובחשיבותה ממלאכת הבנייה במוטות ובקרשים.

לגבי דידו של אלתרמן , בניית בתי ה**עיר** כמוה כבניית בתיו של **שיר**. הוא ראה במשורר אדריכל הבונה בתי שיר, ומאכלס בהם "עיר" גדולה ותוססת, רבת רבעים, רחובות ושדרות. מלאכת בנייתו של פְּרָךְ שירים כמוה כמלאכת בנייתו של פְּרָךְ, עם בתים ושערים, סוּגְרים וּבְרִיחים. לא רק המילה העברית 'בית' משותפת לעיר ולשיר; גם המילה הלועזית stanza – 'תחנה' – משותפת לכתיבת שירים ולתכנון המרחב האורֶבְנִי. המשורר אליבא דאלתרמן כמוהו כאדריכל, שפָּרַק-דמיונו ממריא עם סרגל ומחוגה שעה שהוא מקים פְּרָךְ [= פְּרָךְ] ובו בתים, פְּיָרוֹת, תחנות, שווקים, רציפים וגשרים.

קריאות העידוד וההשבעה בשיר "סוכתנו" – "בֵּל תְּמוֹט" ו"קום וּבְנֵה" – מורכבות מצירופי מילים הנטולים מארון הספרים העברי. צירוף המילים "בֵּל-תְּמוֹט" הוא צירוף מקראי טעון, המשובץ בעיקר במזמורי תהלים (מו, ו; צג, א; צו, י; קד, ה), בתפילה לקיומה של תבל, וכך גם בדברי הימים ("חילו מִלְפָּנָיו כָּל-הָאָרֶץ אֶף-תִּפְּוֹן תִּבְּל בֵּל-תְּמוֹט"; דבהי"א טז, ל). המילים הללו אינן מנותקות מן ההקשר האקטואלי. שנת 1934 הייתה שנה של מאורעות דמים שאיימו על יציבות היישוב היהודי וריפו את ידי החלוצים. סוכה היא אמנם משכן-עראי, ולא משכן-קבע, אך גם סוכה ואוהל הם חלק מן המפעל הציוני העוסק בכיבוש השממה ובגירושה.

אלתרמן (שתולדותיו עד 1934 כללו נדודים במזרח אירופה, התאקלמות בתל-אביב, לימודים במערב אירופה וחזרה לבית אבא-אימא) ראה את המצב היהודי (condition juive) גם בהקשריו הגלובליים, ולא בהקשריו הלוקליים בלבד. למילים "בֵּל-תְּמוֹט" ששילב בשיר-הילדים "סוכתנו" נודעה אז גם משמעות אוניברסלית, ולא לוקלית בלבד: שנת 1934 היא השנה שפָּה התחזקו עד מאוד המשטרים הפאשיסטיים בגרמניה ובאיטליה, וניכר שאלתרמן חרד גם לשלמות העולם ומייחל גם לכך ש"תִּבְּל בֵּל-תְּמוֹט".

מילות הציווי "קום וּבְנֵה" טעונות אף הן במשמעויות הקשורות בעבודת הקודש ובבניית מקדש, כבדברי דוד לשלמה: "קום וַעֲשֵׂה [...] וְקוּמוּ וּבְנוּ אֶת-מִקְדָּשׁ ה' הָאֱלֹהִים" (דבהי"א, כב, טז – יט). בשירו של אלתרמן הילד מתבקש לקום ולבנות את הסוכה, אך אל קוראים הבוגרים שלוחים בקשה וציווי לעסוק בבניית בית שלישי ושלא להירתע מ"יום קטנות". המילים "בֵּל תְּמוֹט" ו"קום וּבְנֵה" נקשרות גם אל שיריו הלאומיים של ביאליק, כגון לשורות ההבטחה שבשירו "על סף בית המדרש":
"לא תמוט, אהל שם! עוד אבנך וּבְנִית, / מְעַרְמוֹת עֶפְרָךְ אַחֲיָה הַכְּתָלִים".

*

חז"ל הן ראו ב"סוכה" סמל לחידוש מלכות ישראל, ובברכת המזון של ימי חג הסוכות נקבעה התפילה המבקשת: "הַרְחֵם הַיְיָ אֱלֹהֵינוּ אֶת סִפְתְּ דָּוִד הַנּוֹפֵלֶת" (על בסיס הפסוק "בַּיּוֹם הַהוּא אָקִים אֶת-סִפְתְּ דָּוִד הַנּוֹפֵלֶת וְגִדְרֹתַי אֶת-פְּרָצִיהֶן וְהִרְסֹתִיו אָקִים וּבְנִיתִיהָ כַּיּוֹם הַהוּא"; עמוס ט, יא). השיר "סוכתנו" איננו רק שיר-ילדים ליטראלי על בניית סוכה לקראת החג. זהו שיר לאומי-ציוני, המאיץ בחלוץ לבנות ולהיבנות.

וגם רמזים אקטואליים משולבים בו. תיאור הסוכה המקושטת ב"זר תמרים והדסים" מתכתב עם תיאור בניית הסוכה של **שְׁבִי צִיּוֹן** בימי עזרא ונחמיה: "צֵאוּ הָקֵר וְהִבִּיאוּ עִלַי-זֵית וְעִלַי-עֵץ שֶׁמֶן וְעִלַי הַדָּס וְעִלַי תְּמָרִים וְעִלַי עֵץ עֵבֶת לַעֲשׂוֹת סִכַּת כְּפָתוּב" (נחמיה ח, טו). גם ב-1934 הגיעו ארצה רבבות עולים שאלתרמן קרא להם ב-1934 בשירו "חתימה טובה" בשם "**שְׁבִי גּוֹלָה**". גם אותם עולים חדשים, שלא הגיעו ארצה ממניעים ציוניים, נעשו ציונים בכורח הנסיבות וסייעו בהקמתה ובקימומה של סוכת דויד הנופלת.

בשנת 1934 כתב אלתרמן גם את שירו הציוני "שיר בוקר" לסרט התעמולה "לחיים חדשים". כאן מבטיחים החלוצים הצעירים למולדת: "אָנּוּ עוֹד נִטֵּעַ לָךְ וְנִבְנֶה לָךְ, / אָנּוּ נִנְפֵּה אוֹתָךְ מְאוֹד. // נִלְבִּישׁךָ שְׁלֵמַת בָּטוֹן וּמֶלֶט / וְנִפְרֵשׁ לָךְ מְרַבְדֵי גָנִים", ובשיר הילדים "סוכתנו" מבטיחים הבנאים הצעירים:

בְּפָרְחִים אוֹתָהּ נִפְרִיחַ,
נִקְשָׁטְנָה בְּשִׁטִּיחַ,
עַד נִגִּיד כָּל רוּאָה
אֵין כְּמוֹהָ נִפְלְאָה!

מהבטחתם של החלוצים לקשט את הארץ ולנפותה ("אָנּוּ נִנְפֵּה אוֹתָךְ מְאוֹד"), ולפרוש לה מרבדי גנים, כמו גם מהבטחתם של הבנאים הצעירים בשיר "סוכתנו" לקשט את הסוכה בפרחים ובשטיח, מהדהדים כמדומה דברי הנביא יחזקאל על האומה שהושפלה והוזנחה, עד שאלוהיה – כגבר נדיב ואוהב – בחר להלבישה בבגדי מחלצות ויפה אותה עד למאוד:

וְאֶעֱבֹר עֲלֶיךָ וְאֶרְאֶךָ מִתְבוֹסֶסֶת בְּדַמְיֶךָ וְאֶמַר לָךְ בְּדַמְיֶךָ חַיִּי [...] וְאֶלְבִּישׁךָ רִקְמָה וְאֶנְעֶלְךָ תַּחֲשׁ; וְאֶחְבֹּשׁךָ בְּשֵׁשׁ וְאֶכְסֶךָ מְשִׁי. וְאֶעֱדֶךָ עֲדֵי וְאֶתְנֶה צְמִידִים עַל-גְּדִיךָ

וְרָבִיד עַל-גְּרוֹנֶךָ. וְאַתָּן נָזֵם עַל-אַפֶּךָ וְעִגְלִי עַל-אֲזָנֶיךָ וְעֵטְרֶת תִּפְאָרְתִּי, בְּרֹאשְׁךָ
[...] וְתִיפִי בְּמָאד מְאֹד וְתִצְלַחִי לְמְלוּכָה. (שם טז, ו – יד).

גם הפזמון "שיר בוקר" וגם שיר-הילדים "סוכתנו" הם לדעתי שירים ציוניים, המבקשים לקומם את סוכת דויד הנופלת, לפרוש לה שטיחים וליפותה עד שכל רואיה יודו במלוא פיהם ביופיה ובתפארתה.

*

כשישב אלתרמן בשנת 1931 בננסי שבצפון צרפת, הוא חיבר את שירו המוקדם "בגן בדצמבר"⁷, שבו תיאר במשתמע את החיים האסתטיים, אך החלולים והמנוכרים, שבהם שרוי האדם המודרני, בכלל (ויהודי ארץ-ישראלי כמוהו, בפרט). בעודו יושב בקצה מערב, הוא שילב בשיר את נוסח התפילה המודרני הפותח במילים "פֶּרֶשׁ עָלַי סִפְת שְׁלֶכְתִּי" – סירוס של מילות תפילת ערבית היהודית ("וּפְרֹשׁ עָלֵינוּ סִפְת שְׁלֹמֶךָ"). צירופה של ה"סוכה" ל"שלכת" מתאים לכאורה לשיר סתיו הנפתח במילים: "חֲטוּב אוֹפִיר בָּמוֹ עוֹפְרֶת / סִתּוֹ נָאָה שְׁלִי". ואולם, שירו זה של אלתרמן הן נקשר לפי כותרתו בדצמבר שהוא חודש חורפי (שאינו מציין רק את סוף השנה, אלא מסמל בספרות המערב גם את סוף החיים עקב מעטה השלג הפרוש על פניו).

למעשה אלתרמן השתמש בשיר מוקדם זה במילה "סתיו" בהתאם להוראתה של המילה היחידאית 'סתו' (שיה"ש ב, יא-יב), המציינת בתנ"ך את החורף, ולא את עונת המעבר שבין הקיץ לחורף.⁸ הנוף האירופי הקר והמנוכר שבשיר המוקדם עומד בניגוד אוקסימורוני להרגשה הפמיליארית והחמימה הבוקעת מתפילה ערבית שבסידור התפילה היהודי. הנוף הצפוני מנוגד גם לנופים המזרחיים העולים מפסוקי שיר-השירים ולאקלים האופייני לנופים אלה.

כשנאלץ נתן אלתרמן הצעיר ללמוד בצפון אירופה, הוא התגעגע לחבריו ולאווירה התל-אביבית הבראשיתית שחוה בעיר הצעירה בין השנים 1925 – 1929. הוא מתח קו של אנלוגיה בין העיר המערב-אירופית המפויחת והשוקעת לבין העיר הלבנה שהלכה אז ונבנתה על חולות הזהב (השוואה כזו עומדת בבסיס אחדים משירי **כוכבים בחוץ**, המתארים בעת ובעונה אחת עיר נבנית ועיר שוקעת ההולכת לבית-עולמה). במילים "פֶּרֶשׁ עָלַי סִפְת שְׁלֶכְתִּי" הוא העמיד זה מול זה את החורף (סתו) האירופי ובו אילנות עירומים העומדים בתוגת שממונם ואת חג האסיף הישראלי, השמח והעטור בפרות האילן – חג שבו נאמרת התפילה "וּפְרֹשׁ עָלֵינוּ סִפְת שְׁלֹמֶךָ".

ייתכן שגם השיר "יין של סתו" – שיר-הסתו היחיד הכלול ב**כוכבים בחוץ** – הוא שיר המתאר 'סתו' במשמעות המקראית, כלומר, חורף, עם "יְרִידֵי הָעֶנָן וְהַרְעָם" שלו. שיר זה, המפציר באהובה להרדים את הזיכרונות הרודפים אותה ("זֶה עוֹבֵר וְנִשְׁכָּח"), חוזר אל שירו המוקדם של אלתרמן "בגן בדצמבר" שנגנו, שהרי הוא מתכתב עם המילים "פְּרֹשׁ עָלַי סִפְתָּ שְׁלֶכְתָּ" של השיר המוקדם, ומסתיים במילים: "זֶה הוֹפֵךְ רַק לְזֶהר שְׁלֶכְתָּ נִפְרָשְׁתָּ / וְכִבֵּד טְפוֹת בְּסִכְךָ". מוטיבים כאלה נדדו אפוא משירת הבוסר של אלתרמן ומשיריו לילדים אל מיטב יצירתו ה"קנונית".

להלכה, שירו של אלתרמן לילדים "סוכתנו" הוא שיר רגיל ופשוט, אך פרושה בו ומעליו מניפה רחבה של גוונים וגווני-גוונים המשקפים את מצבו האישי של אלתרמן ואת המצב בארץ ובעולם בעת היכתבו. מניפה ססגונית זו לא דהתה גם לאחר שהמשמעים האקטואליים המשולבים בה כבר אבד עליהם כלח. כאמור, לפנינו שיר ציוני המזכיר לעושים במלאכה שבתום הישיבה בסוכה יש לדאוג למשכן הקבע – להקמתו ולביצורו. לפנינו שיר המצווה על הבנאים הצעירים לדאוג ל"סוכת דויד הנופלת", לייפות אותה ולקשטה בכל צבעי השטיחים והמרבדים שהם פורשים על שדותיה ותולים על קירותיה.

הערות:

1. על שירי הילדים של אלתרמן ראו בהרחבה בספרי **תבת הזמרה חוזרת: על שירי הילדים של נתן אלתרמן**, תל-אביב 2005.
2. **עתוננו לילדים קטנים**, שנה ג' גליון א-ב, י"ד בתשרי תרצ"ה (23.9.1934).
3. ראו **מאמרי** על שבעה שירים לסוכות מאת ח"י ביאליק ושובר בצדס.
4. עמנואל הרוסי, "בונים סוכה", מוסף לילדים של העיתון **דבר**, י"ד תשרי תרצ"ג, 14 באוקטובר 1932.
5. ראו למשל: "כְּשֵׁינֵשׁ חֵס וְשְׁלוֹם דִּינִים עַל יִשְׂרָאֵל עַל־יְדֵי רְקוּדִים וְהַמְחָאֵת כֶּף אֶל כֶּף נַעֲשֶׂה הַמְתִּיקָת הַדִּינִין" (ליקוטי מוהר"ן י: א-ב). חלקו הראשון של הספר ליקוטי מוהר"ן ראה אור בשנת תקס"ח (1808), בחיי רבי נחמן מברסלב, ואילו חלקו השני נדפס, בנפרד, רק לאחר פטירתו של רבי נחמן, בשנת תקע"א (1811).
6. כאשר כתב בשירו "ערב רחוק" (**עיר היונה**) על צעירה ארץ-ישראלית בת עשרים ושתיים, הוא יצק לדמותה את מאפייני העיר העברית הראשונה, סמל תחיית העם בארצו, ואת אלה של השפה העברית בת עשרים ושתיים האותיות (ואף הפיל לרגע את החומה המפרידה בין האישי לציבורי, ושרבב בשירו רמז

קל לאהובתו הראשונה, עברייה שושני-עופר בת המושבה ראש-פינה וגנת בקיבוץ דגניה א', שדמותה "מככבת" במרומו בשיריו המוקדמים). גם בשיר "העלמה" שנדפס בכתב-העת מחברות לספרות, ג, מחברת ב (טבת תש"ה), עמ' 23 (ונדפס שוב במחברות אלתרמן, ג, תל-אביב 1981, עמ' 38-39) נזכרת צעירה בת 22, וכך גם בפזמון "הנערים הספנים", שנכתב בעבור תאטרון "לי-לה-לו", שבו מסופר על נערה עברייה בת עשרים ושתיים ששמה "יעלי".

.7 "בגן בדצמבר", **כתובים**, ה, גילי כג (ריג), כ"ט בניסן תרצ"א (16.4.1931), עמ' 1.

.8 גם השיר "דצמבר" (**הארץ** מיום מיום 18.12.1934) נפתח במילים: "ריח זם ורוח סתו / ומיץ של תפוחי-זקב", בסתירה בין "דצמבר" לבין "סתו". בשני השירים שחיבר על דצמבר השתמש אלתרמן במילה "סתו" בהוראתה המקראית ("כי-הינה הסתו עבר. הגשם חלף הלך לו. הנצנים נראו בארץ"; שיר השירים ב, יא – יב), שלפיה ה'סתו' הוא חורף. לכן כתב אלתרמן בשירו "מוקדש לרכבת" (**הארץ**, מיום 19 במאי 1936) את השורה: "אחרי עבר סתו ריח קיץ נושבת" (שורה זו תקפה רק לפי ההוראה המקראית של המילה "סתו").